

Apie keletą filosofijos istorijos rašymo būdų Lietuvoje

GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuvos filosofijos istorijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: kabelkag@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama keletas filosofijos istoriografijos metodų – racionaliosios rekonstrukcijos, kontekstualizmo ir komparatyvinis. Eksplikuojami racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos elementai – praeities filosofinių ir loginių teorijų aprašymas šiuolaikine terminija, jų struktūravimas ir vertinimas remiantis šiuolaikinėmis problemomis bei jų sprendimo būdais. Pateikiama šios metodologijos taikymo Lietuvoje pavyzdžių. Trumpai aptariami ir įvertinami kai kurie reikšmingesni kontekstualistiniai tyrimai. Analizuojamas komparatyvistinės metodologijos taikymas Lietuvos filosofijos istoriografijoje. Teigiama, jog komparatyvisto A. Beinoriaus tyrimų objektas yra integrali visuma – skirtingos mąstymo tradicijos ir jų savybių palyginimas. Šias tradicijas konceptualiai sieja sąmonės samprata. Ji, kaip bendramatiškumo pagrindas, yra ir integruojantis impulsas, probleminiu požiūriu sujungiantis įvairias mąstymo kryptis ar mąstytojus.

Raktažodžiai: Lietuvos filosofijos istoriografija, kontekstualizmas, racionalioji rekonstrukcija, komparatyvizmas

ĮVADAS

Tęsdami filosofijos istorijos tyrimų (filosofijos istoriografijos) Lietuvoje metodų, arba filosofijos istorijos rašymo būdų, nagrinėjimą, šiame straipsnyje panagrinėsime keletą jų – kontekstualizmą, racionaliąją rekonstrukciją ir komparatyvizmą. Kontekstualizmo, kaip filosofinio istorinio aiškinimo, analizė buvo atlikta kitame straipsnyje (žr.: Kabelka 2009). Jame taip pat nagrinėta šiam aiškinimui priskiriama problemų istorija bei ja pagrįsti Lietuvos filosofijos istorijos tyrimai. Šiame straipsnyje pratęsime kontekstualizmo analizę aptardami kitus, problemų istorijai nepriskiriamus, Lietuvos filosofijos istoriografijos kontekstualistinius tyrimus. Racionaliosios rekonstrukcijos ir komparatyvizmo taikymas Lietuvos filosofijos istoriografijoje nėra tyrinėtas, nagrinėta tik racionalioji rekonstrukcija kaip metodologinė teorija (Oniščik 2005; Kabelka 2006). Šiame straipsnyje eksplikuojami kontekstualizmo svarbiausi bruožai, aptariami racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos elementai – praeities filosofinių ir loginių teorijų aprašymas šiuolaikine terminija, jų struktūravimas ir vertinimas remiantis šiuolaikinėmis problemomis bei jų sprendimo būdais, trumpai apibūdinamas komparatyvistinis filosofijos istorijos tyrimas, jo atliekamas istorinio lauko struktūravimo būdas. Analizuojamas šių metodologijų taikymas Lietuvoje.

KONTEKSTUALISTINIAI TYRIMAI LIETUVOJE

Nors ir sudarydami didelę minėtos disciplinos dalį metodologiniu požiūriu jie nėra išskirtiniai. Šiuose tyrimuose vyrauja: 1) nagrinėjamojo objekto aiškinimas nustatant jo ryšius

su konteksto elementais; tai atlieka ir problemų istorija, tačiau šiuo atveju nepakylama iki sudėtingų teorinių konsteliacijų rekonstrukcijos, apsiribojama atskirų teiginių ar principų recepcijos nustatymu, daugiau siekiama parodyti tiriamojo objekto ryšius su empiriniu (socialiniu kultūriniu) kontekstu; 2) subjektyvesnė probleminė situacija mažiau pagrįsta (palyginti su problemų istorija) nagrinėjamųjų teorijų vertės interpretacija, labiau linkstanti analizuoti teorijos imanentinius elementus nei nustatyti šios teorijos padėtį bendroje teorinėje sistemoje; 3) tiriamosios medžiagos aprašomasis išdėstymas siekiant daugiau pateikti istorinius faktus nei konceptualiai juos įvertinti. Dėl šių priežasčių tokio pobūdžio tyrimuose dažniausiai netaikoma kokia nors konkreti metodologija. Skirtingiems veikalams būdingi skirtingi bruožai, tačiau visų jų metodologinį pagrindą sudaro istorizmo principas – siekis aiškinamąjį objektą traktuoti kaip istorinės epochos produktą, susiklosčiusių įvairių situacijų rezultatą.

Kontekstualizmas ypač efektyvus tyrinėjant lokalias filosofijas, kurių susiformavimą, teorinį pobūdį ir raidą itin veikia atskiru istoriniu laikotarpiu vyraujančios visuotinės filosofijos idėjos (kurias kuria žymiausieji filosofai, vadinamieji klasikai), taip pat istorinis kontekstas, konkrečios tautos kultūrinė socialinė padėtis bei kiti konteksto elementai. Tai reiškia, kad lokali filosofija yra ypač veikiamą konteksto: paaiškinti tokią filosofiją reiškia nustatyti jos ryšius su esamais konteksto elementais. O filosofijos klasikų, sukūrusių nuo konteksto nepriklausomų, jį pranokstančių (didelę išliekamąją vertę turinčių) teorijų, atradusių naujų reikšmingų problemų, filosofijai tyrinėti kontekstualistinis aiškinimas tinka daug mažiau, kadangi, atskleidžiant tokio pobūdžio aiškinimo objekto (klasiko teorijos) santykį su konteksto elementais, gaunamas menkos aiškinamosios galios tyrimas. Tokiu atveju kontekstas turi būti traktuojamas daug plačiau (kaip apimantis kone visą iki atskiro klasiko egzistavusią filosofinę tradiciją) ir konstruojama sudėtinga probleminė situacija, atskleidžianti didžiojo filosofo indėlį į visuotinę filosofiją arba jo reikšmę šiuolaikiniam filosofavimui. Tokia kryptimi plėtojamas kontekstualizmas neišvengiamai pavirsta (arba tampa labai artimas) kita(i) aiškinimo strategija(i), akcentuodamas ne konteksto, o teorijos antilaikiškųjų elementų svarbą filosofiniame istoriniame aiškinyje.

Kontekstualistine aiškinimo strategija pagrįstiems Lietuvos filosofijos istoriografijos veikalams priskirtini Grigorijaus Adelšino, Loretos Anilionytės, Alfonso Andriūškevičiaus, Bronislovo Genzelio, Nikodemo Juršėno, Arūno Poviliūno, Adolfo Poškos, Gražinos Prancietytės, Rūtos Rinkevičienės, Dalios Marijos Stančienės, Stepono Tunaičio, Gyčio Vaitkūno, Vyčio Valatkos, Virgio Valentinavičiaus, Aloyzo Varanavičiaus, Pillės Veljatagos, Daliaus Viiliūno, Vincento Žemaičio ir kitų filosofijos istorikų tyrimai.

Pateiksime keletą kontekstualistinės (istoristinės) analizės būdingesnių pavyzdžių. Antai D. Jonkaus atliktuose Martyno Smigleckio būties problemos tyrimuose (Jonkus 1998) deklaruojamas atidumas „istorinės epochos kultūriniam kontekstui ir mąstymo horizontui“ (Jonkus 1998: 5), pateikiama tos epochos bendro pobūdžio, pakankamai abstrakti intelektinė charakteristika, parodoma tuometinėje metafizikoje ir logikoje vyraujanti tam tikra probleminė situacija (Aristotelio filosofijos interpretacinių strategijų pliuralizmas). Nustatant aiškinamojo objekto ryšius su konteksto elementais iš esmės apsiribojama santykiu tik su vienu šaltiniu – Suarezo koncepcija. R. Rinkevičienė kontekstualistinę aiškinimo poziciją deklaruoja tyrimo pradžioje (Rinkevičienė 1990: 4–5) ir iš esmės nuosekliai jos laikosi visame darbe. Tiriamojo objekto ryšiai su konteksto elementais nustatomi gana paviršutiniškai – konsstatuojamos Lietuvos filosofų išorinės teorinės įtakos detalai jų nenagrinėjant (pvz.: „Filosofijos koncepcijos formavosi tiek rusiškojo (daugiausia solovjovinio) spiritualizmo, tiek

rytietiškojo mąstymo (ypač indų) tradicijų, tiek įvairių vakarietiškojo filosofijos krypčių įtakoje“ (Rinkevičienė 1990: 7)) arba atskirų teiginių lygmeniu palyginamos lietuvių ir užsienio filosofų pažiūros. Tokio pobūdžio tyrimai išreiškia siekį patalpinti tiriamąjį objektą tam tikroje „lentynoje“ neatliekant gilesnės probleminės analizės, bet apsiribojant tik bendro pobūdžio konstatacijomis.

Adolfo Poškos atliktuose tarpukario Lietuvos filosofijos tyrimuose (Poška 1972; 1999) rekonstruojant tiriamojo objekto kontekstą siekiama pabrėžti šio objekto savitumą, nulemtą ir teorinių, ir neteorinių konteksto elementų įtakos. Filosofijos istorikas svarsto mažų šalių (lokalių kontekstų) filosofijos autentiškumo problemą, siekia pagrįsti, kad mažos tautos filosofija priklauso ir nuo kultūrinių socialinių tautos poreikių ir aplinkybių, švelnina kaltinimus neautentiškumu lokalioms filosofijoms teigdamas, jog ir recepcija gali būti kūrybiška (Poška 1999: 385–395). Aptariant Lietuvos neotomizmo savitumą išskiriamos politinės, konfesinės ir bendrakultūrinės aplinkybės. „Dėl to lietuviškojo neotomizmo savitumai dažniausiai reikšėsi per neortodoksišką tomizmo recepciją, V. Solovjovo filosofijos kai kurių principų poveikį bei socialinės filosofijos koncepcijų originalumą. Tai lietuviškąjį neotomizmą rodė esantį atviresnį kitų XX a. filosofijos srovių idėjoms bei kritiškiems paskirų principų perėmimams“ (Poška 1999: 390). Toks kontekstualistinis aiškinimas krypta į formistinį, pabrėžiantį aiškinamojo objekto savitumą, siekiantį išskirti jį iš funkcionavimo konteksto; teorinius elementus aiškina daugiau įvairaus pobūdžio empirinėmis priežastimis, o ne teorinių elementų konsteliacijomis, t. y. plėtoja kultūros istoriją. Tokie kontekstualistiniai tyrimai, nuodugniai išanalizuodami visas empirines aplinkybes, dažnai į filosofijos istorijos tyrimus įtraukia tuos veiksnius, kurių labiau teoretizuojantys tyrėjai nepastebi, nepagrįstai laikydami juos pernelyg smulkiais ir nereikšmingais.

Filosofinių praeities teorijų empirinio konteksto (kultūrinių socialinių aplinkybių) ar tiesiog pačių teorijų aprašymu užsiima ne vienas filosofijos istorikas. Pvz., B. Genzelis, nagrinėdamas XIX a. švietėjų idėjas Lietuvoje (Genzelis 1972), jas susieja su tuometinėmis socialinėmis kultūrinėmis sąlygomis ir traktuoja kaip istorinio laikotarpio aktualijų atspindį. Tokią metodinę prieigą lemia tyrimo objektas – kadangi jį sudaro ne profesionaliosios filosofijos raštija, o daugiausia visuomeninių politinių veikėjų pažiūros, tai toks objektas nedaug priklauso nuo teorinės tradicijos ir visuotinio konteksto. Norint paaiškinti tokias socialines politines idėjas, kurios kuriamos ne profesionalių teoretikų, o visuomenine politine veikla užsiimančių praktikų, reikia rekonstruoti jų atsiradimo tiesioginį kontekstą, t. y. tam tikro istorinio laikotarpio įvykius ir aktualijas; B. Genzelis ir siekia įgyvendinti šį uždavinį. Tiriamojo konteksto teoriniai ir empiriniai elementai nagrinėjamame veikale dažnai atitrūksta vienas nuo kito – teorinės minties istorija virsta tiesiog kultūros istorija. Kituose šio tyrėjo veikaluose (Genzelis 1988; 1994; 1997) pristatomos įvairių šalių mąstytojų biografijos ir pažiūros, pateikiamas tam tikras istorinis kontekstas.

Nėra galimybių ir būtinybės pateikti visų Lietuvos filosofijos istoriografijos kontekstualistinių tyrimų – aptarti pavyzdžiai pakankamai atskleidžia šio aiškinimo pobūdį. Apibendrinant galima teigti, jog kontekstualizmas apima bene plačiausią tyrimų spektrą: nuo sudėtingos metodologinės struktūros problemų istorijos tyrimų iki įvairaus pobūdžio ir paskirties aprašomųjų filosofijos istorijos darbų. Šis aiškinimo tipas, Lietuvoje vyravęs nuo pat filosofijos istorijos sistemingų tyrimų pradžios, pastaruoju metu po truputį užleidžia savo pozicijas tyrinėjimams, kurie filosofijos istorijoje ieško neteorinių arba nuo istorinio konteksto nepriklausančių įvairaus pobūdžio prasmų, t. y. siekia daugiau filosofuoti apie kokį nors filosofijos istorijos segmentą nei „moksliškai“ jį iširti.

RACIONALIOSIOS REKONSTRUKCIJOS ELEMENTAI IR JŲ TAIKYMAS

Racionaliosios rekonstrukcijos (toliau tekste – RR) taikymo Lietuvoje atvejai yra susiję su kontekstualizmui priskirta problemų istorija (apie šią plačiau žr.: Kabelka 2009) – jie šią metodologiją papildo aktualistinėmis implikacijomis, todėl ir pačią RR galime traktuoti kaip tam tikrą kontekstualizmo išraišką. Jei problemų istorija nagrinėjamąjį objektą siekia paaiškinti jo atsiradimą nulėmusios probleminės situacijos kontekste, tai RR savąjį objektą (praeities teoriją) „išverčia“ į šiuolaikinę filosofinę kalbą: pasirinkto nagrinėti problemų sprendimo rezultatus išdėsto šiuolaikiniais terminais, tam tikras problemas apibrėžia kaip dalykiniu požiūriu priklausančias disciplinai, susiformavusiai gerokai vėliau nei tos problemos, palygina istorinio laikotarpio ir šiuolaikinius problemų sprendimo būdus ir pan¹. Tokie veiksmai akivaizdžiai skiriasi nuo įprastinio kontekstualistinio aiškinimo: jų struktūra sudėtingesnė, nes apima šiuolaikinį problemų sprendimo lygmenį, be to, jai reikia itin atsakingai nustatyti, istoriškai tolimų kontekstų probleminių sąsajų. RR priskyrimą būtent kontekstualizmui pagrindžia Richardo Rorty suformuluota nuostata, jog racionaliai rekonstruoti praeities filosofinę teoriją reiškia įtraukti ją į pasirinktą šiuolaikinio filosofavimo kontekstą (Rorty 1984: 54–58). Šiuo veiksmu siekiama nustatyti ryšius tarp tyrimo objekto ir to konteksto, su kuriuo jis siejamas. Tai nėra nei mechanizmui būdingas redukcionizmas, nei organicistinis integravimas (žr.: White 2003: 19–22; Kabelka 2010: 20–22): RR objektas (praeities teorinis darinys) ir šiuolaikinio teorinio konteksto elementai laikomi lygiaverčiais.

Nors RR ryškiausias bruožas yra aktualizmas (praeities teorijų vertinimas šiuolaikiniu požiūriu; tokių vertinimų esama beveik visose metodologijose, jie gali būti įvairaus pobūdžio ir savaime nesudaro atskiro aiškinimo tipo), ši metodologija siekia daugiau: jos esminis elementas yra tyrimo objekto „perkonstravimas“, t. y. išdėstymas šiuolaikinėmis konceptualiomis priemonėmis. RR sudaro: 1. Objektas – rekonstruojamasis teorinis darinys: terminija, metodas, problema, jos sprendimo būdai (teorijos) ir kita. Tai trivialus reikalavimas, būtinas bet kokio pobūdžio tyrimui. Nuo rekonstruojamojo lygmens struktūros priklauso rekonstrukcijos sudėtingumas: atliekant ją terminijos lygmeniu pakanka istorinio laikotarpio terminus pakeisti atitinkamais šiuolaikiniais terminais pateikiant tokio veiksmo probleminių pagrindimą; rekonstruojant metodą, problemą ar teoriją reikia eksplikuoti jų konceptualinę struktūrą, jos elementus aprašyti šiuolaikine terminija ir vertinti remiantis dabartiniu problemų sprendimo lygiu. 2. Rekonstrukcijos priemonė – tyrėjo pasirinktoji šiuolaikinė teorinė pozicija. Tai svarbiausias šios metodologijos elementas, kurio pasirinkimas lemia sukuriama aiškinimo konstruktyvumą. Šis pasirinkimas traktuojamas įvairiai, kai kurie (R. Rorty) teigia visišką tyrėjo laisvę pasirinkti norimą rekonstravimo poziciją. Efektyviausia jos pasirinkimą apriboti probleminiu principu: ši nuostata gali būti pagrįsta bet kokios šiuolaikinės filosofinės krypties prielaidomis, bet rekonstruojamasis ir rekonstruojantysis lygmenys privalo būti susieti bendra problema (pvz., loginė problematika negali būti rekonstruojama remiantis ontologijos terminija ir pan.), nesvarbu, kokio istorinės raidos modelio laikosi tyrėjas. Skirtingomis filosofinėmis prielaidomis (pvz., fenomenologijos ir analitinės filosofijos) pagrįstos tos pačios problemos rekonstrukcijos rezultatai gali būti skirtingi: vienintelė „objektyvi“ reikšmė negalima dėl filosofinio mąstymo pliuralizmo. 3. Rekonstrukcijos objekto vertinimas konceptualinio pažangumo požiūriu, kuris priklauso nuo implikuojamo filosofijos raidos modelio. Dažniausiai laikomasi nuosaikais raidos vaizdinio,

¹ RR konceptualinė struktūra išdėstyta ir įvertinta ankstesniame straipsnyje (žr.: Kabelka 2006). Šiame straipsnyje glaustai priminsime RR esminius bruožus.

filosofijos istorija traktuojama kaip filosofinių problemų pažanga, konceptualinių priemonių gausėjimas ir jų aiškinamosios galios augimas. Galimos įvairios tokio modelio variacijos (šiuolaikiniai problemų sprendimai nelaikomi geresniais nei praeities, tik vartoja gausesnį teorinį žodyną; dabarties ir praeities teorijos lygiavertės, antrosios gal net aukštesnio lygio, tačiau tai tų pačių, amžinų, nuolat besiplėtojančių problemų sprendimai ar pan.), bet jos išlaiko išvardytus esminius raidos sampratos bruožus. Pasirinktoji rekonstravimo teorinė pozicija dažniausiai laikoma pažangiausių filosofijos raidos tašku, turinčiu turtingiausias teorines priemones, kurios leidžia rekonstruoti, suaktualinti praeities mąstymą, parodyti jo laimėjimus, produktyvias išvalgas ir kartu istoriškumo nulemtą jo vartojamų teorinių priemonių netobulumą, neišbaigtumą. Silpnesniąją progresyvumo versiją palaikanti RR nelaiko savosios nuostatos pažangesne, ją supranta kaip ankstesnių problemų tolesnį plėtojimimą kitomis (nebūtinai tobulesnėmis) teorinėmis priemonėmis, pakitusiu filosofiniu žodynu. Galima ir atvirkštinės rekonstrukcijos versija: dabartinių teorijų redukcija į praeities problemų sprendimo būdus, šiuos laikant vertingesniais ir taip parodant šiuolaikinio filosofavimo tobulinimo galimybes.

RR taikymo Lietuvoje ryškiausiai ir lengviausiai atpažįstami atvejai yra kai kurie Romano Plečkaičio tyrimai². Juose racionaliai rekonstruojami bent du praeities filosofinio palikimo lygmenys – terminai ir problemos bei jų konsteliacijos. Rekonstruodamas teorinių priemonių raišką R. Plečkaitis daugiausia nuveikė logikos istorijos srityje, praeities logines teorijas išversdamas į šiuolaikinės logikos formalizuotą kalbą. Vienas iš daugybės tokio rekonstravimo pavyzdžių: „Skotas žinojo ir formulę *netiesa, kad $p \cdot q \sim (ne-p \rightarrow ne-q)$* , nes jis sako, kad „neigiamas konjunktyvinis sprendimas ekvivalentiškas teigiamam disjunktyviam, be to, jis formuluoja bendrą taisyklę, kad neigiama forma užrašytą sprendimą galima išreikšti teigiama forma užrašytu sprendimu. Ten pat Skotas formuluoja ir bendrą taisyklę ekvivalentiškiems sprendimams: „kas seka iš vieno ekvivalentiško sprendimo, tas seka ir iš kito, kuris anam ekvivalentiškas.“ Šią taisyklę galima taip užrašyti: $(p \sim q) \rightarrow [(p \rightarrow r) \rightarrow (q \rightarrow r)]$; $(p \sim q) \rightarrow [(q \rightarrow r) \rightarrow (p \rightarrow r)]$ “ (Plečkaitis 1965: 89). Toks vertimas pagrįstas griežtos probleminės tapatybės principu: rekonstruojamasis objektas ir rekonstrukcijos priemonės yra tos pačios srities problemos sprendimo būdai (formalizacija netaikoma, tarkime, ontologijos problemoms rekonstruoti, arba atvirkščiai, loginės problemos nerekonstruojamos, pvz., šiuolaikine fenomenologine terminija), tik disponuojantys skirtingomis teorinėmis priemonėmis. Šios rekonstrukcijos būdu nustatomas būtent šių, istoriškai labai viena nuo kitos nutolusių, priemonių probleminis ryšys. Tokio ryšio eksplikacija rodo logikos problemų tęstinumą ir jos raidos progresyvumą: formalizacija logikoje yra naujas, pažangesnis instrumentarijus, kurio taikymas leidžia gauti tobulesnius ankstesnių problemų sprendimus bei formuluoti naujas problemas. Ši RR leidžia naujai suprasti ir įvertinti praeities logines teorijas, kurios įprasminamos kaip problemiškausiai glaudžiausiai susijusios su šiuolaikine logika; kartu parodoma, jog jos nėra tik istorinis, realios teorinės reikšmės neturintis faktas. Šiame tyrime funkcionuoja ir vertinamasis aspektas: rekonstruojant praeities teorijas nurodomi jų terminijos, problemų formulavimo ir sprendimo pranašumai ir trūkumai; tokie vertinimai grindžiami šiuolaikiniu logikos teoriniu lygiu.

² *Lietuvos filosofijos istorijos* I tome (Plečkaitis 2004) svarbiausi iš jų pateikti p. 82, 306, 320–329, 348–352, 436, 445 ir kt. (taip pat žr.: Plečkaitis 1975: 53–85, 103–106, 115–116, 226 ir kt.). RR taikoma ir įvairiuose šio autoriaus straipsniuose. Kitų Lietuvos filosofijos istorikų darbuose taip pat esama šios metodologijos elementų, tačiau išvardyti atvejai pasirinkti kaip nuosekliausiai reprezentuojantys jos konceptualinę struktūrą.

R. Plečkaičio tyrimuose RR taikoma ir problemų bei jų grupių (filosofinių disciplinų) lygmeniu (vienas ryškesnių pavyzdžių – kalbos filosofijos disciplinos rekonstrukcija, žr.: Plečkaitis 2004: 348–52). Rekonstrukcijos priemonė šiuo atveju yra šiuolaikinės filosofinės koncepcijos ir problemos, pro kurių konceptualinį tinklą žvelgiama į praeities teorijas ir taip atrandamos problemų grupės (filosofijos šakos), tiriamuoju istoriniu laikotarpiu „oficialiai“ (eksplacitiškai) neegzistavusios. Pavyzdžiui, grupė problemų, remiantis šiuolaikinėmis jų sampratomis, sugrupuojamos ir traktuojamos kaip kalbos, mokslo filosofijos ar filosofinės antropologijos disciplinos – tokios filosofijos šakos nagrinėjamu laikotarpiu dar neegzistavo kaip savarankiškos, joms priskiriamos problemos buvo įvardijamos kitais terminais ir buvo išsibarsčiusios įvairiose filosofinėse (ir ne tik) disciplinose. Tai reiškia, kad šiuolaikinis konceptualinis lygmuo yra tarsi kantiškoji-hartmaniškoji filosofijos istorijos pažinimo galimybės sąlyga: šiuolaikinės koncepcijos filosofijos istorijoje leidžia išvystyti tai, ko patys praeities mąstytojai dėl savo nepakankamų konceptualinių priemonių „nežinojo“, t. y. dar negalėjo nuosekliai eksplikuoti. Kita vertus, tokio pobūdžio RR nėra tik praeities teorijų įtaką šiuolaikinėms išreiškiančių vertinimų visuma: ji yra filosofijos istorijos perkūrimo priemonė, leidžianti eksplikuoti daugybę implicitinių praeities teorijų elementų.

KOMPARATYVIZMAS FILOSOFIJOS ISTORIOGRAFIJOJE

Komparatyvizmas taikomas įvairiose disciplinose, filosofijos istorija tėra viena iš galimų jų taikymo sričių. Nėra vienintelės visuotinai pripažintos komparatyvizmo metodologinės koncepcijos: šiuo terminu įvardijama skirtingų teorijų visuma, kurias vienija bendra struktūra – tyrimo lauko ir jame išsidėsčiusių aiškinimo objektų tam tikras struktūravimo būdas. Komparatyvizmo bendrąją metodologinę struktūrą apibrėžė Aivaras Stepukonis: „Lyginamasis istoriografijos metodas nuo įprastinio skiriasi tuo, kad jis vadovaujasi istoriniu pliuralizmu ir tiria ne vieną („visuotinę“), o kelias savarankiškas istorijas, kurioms laiko atžvilgiu suteikiamas *paralelinis*, o ne *kauzalinis* statusas. <...> Palyginimo veiksmas susideda iš trijų dėmenų: sugretinimo, savybės, kurios atžvilgiu gretinami dalykai, ir panašumo arba skirtumo nustatymo“ (Stepukonis 2006: 72, 74). Taigi, komparatyvistinio, arba lyginamojo, aiškinimo esminiai elementai yra *paraleliai* (vienas nuo kito nepriklausomai) egzistuojantys objektai ir tam tikras konceptualinis pagrindas, kuris leidžia nustatyti šių objektų teorinį ryšį. Aiškinimo objektų savarankiškumo akcentavimas yra formistinio aiškinimo (žr.: White 2003: 17–19) esminis bruožas, todėl komparatyvizmas iš esmės atitinka šios aiškinimo strategijos struktūrą.

Reikia pridurti, kad aiškinimo objektų paralelinis egzistavimas turi būti suprantamas ne tik vienalaikiškumo, bet ir teorinio savarankiškumo prasme. Pavyzdžiui, kontekstualizmo atveju lyginant visuotinės ir lokalsios filosofijos teorijas, jos laiko atžvilgiu egzistuoja paraleliai, tačiau probleminiu požiūriu antrosios yra priklausomos nuo pirmųjų, t. y. jos susietos priežastiniu ryšiu. Tokia analizė nėra dviejų savarankiškų objektų, bet tos pačios visumos sudedamųjų dalių ryšių nustatymas, todėl nagrinėdami kontekstualizmui priklausančios problemų istorijos metodologiją (Kabelka 2009) neteigėme, kad joje atliekamas lyginimas. Komparatyvizmo atveju galioja formistinio aiškinimo principai ir du (ar daugiau) lyginamieji objektai nėra susieti jokiais priežastiniais ryšiais. Kitas komparatyvizmo esminis elementas – palyginimą leidžiantis konceptualinis pagrindas – yra problemiškesnis dalykas, komparatyvistų ne visada aiškiai eksplikuojamas ir įsisąmoninamas.

Komparatyvistinius metodologinius principus Lietuvoje taiko įvairių mokslo ir kultūros sričių specialistai, filosofijos istorijoje šią metodologiją daugiausia plėtoja Rytų ir Vakarų

filosofines tradicijas lyginantys mokslininkai, žymiausi iš jų – Antanas Andrijauskas, Audrius Beinorius, Loreta Poškaitė. Pastarosios darbuose daugiau dėmesio skiriama pačioms kinų mąstymo tradicijoms nei jų lyginimui su vakarietiškosiomis. Komparatyvizmas čia vertinamas kaip negatyvią įtaką rytietiškų kultūrų supratimui padariusio eurocentrizmo konstruktyvi alternatyva. Komparatyvistiniai metodologiniai veiksmai šios mokslininkės darbuose nėra esminiai, jie atlieka daugiau pagalbinį vaidmenį siekiant suprasti vakariečiams svetimą mąstymo tradiciją: „daugiaperspektyvinis kalbėjimas apie „kitą“ sava kalba psichologiniu atžvilgiu neišvengiamai reikalauja tam tikro vertimo, nes tai, kas nepažįstama, gali būti suprantama tik per tai, kas pažįstama. <...> pasitelkti vakarietiškas kategorijas galima, kai jos laikomos ne pagrindinėmis, o pagalbinėmis tyrimo priemonėmis ir yra interpretuojamos svarbiausių tyrinėjamos kultūros kategorijų bei idėjų kontekste“ (Poškaitė 2000: 16).

A. Beinoriaus veikalai (ypač žr.: Beinorius 2002) komparatyvizmo funkcionavimo „grynumo“ požiūriu yra tinkamiausi norint eksplikuoti komparatyvizmo metodologinės struktūros elementus ir parodyti jų aiškinamąjį pobūdį. Šis tyrėjas daug dėmesio skiria komparatyvizmo apžvalgai apskritai (Beinorius 2002: 78–89). Jis aptaria Vakarų indologijos filosofinės komparatyvistikos genezę ir raidą, skirtingus komparatyvizmo metodologinius modelius, preferuoja lyginamąjį paralelizmo modelį (kuris „pabrėžia pamatinius sinchroninius minties raidos panašumus skirtinguose kultūriniuose kontekstuose, o į diachroninius įvairių amžių mąstytojų panašumus kreipia mažiau dėmesio“ (Beinorius 2002: 78)), pabrėžia visuminės, kompleksinės analizės (jungiančios įvairius atskirų metodų aspektus) svarbą: ji leidžia atskleisti tam tikros tradicijos visumą, o ne atskirus jos lygmenis ar disciplinas (Beinorius 2002: 82). Eksplikuodamas savo metodologinę nuostatą A. Beinorius, kaip ir kiti Lietuvos orientalistai, pasisako prieš eurocentrizmą, kritikuoja tradicinę, jo žodžiais tariant, pozityvistinę, progresyvistinę linijinę filosofijos istorijos sampratą. Pasak jo, komparatyvizmo, kaip dviejų filosofinių tradicijų dialogo, efektyvumą lemia išankstinių scheminių tiriamojo objekto vaizdinių atsisakymas, atidumas pastarojo savitumui (Beinorius 2002: 15).

Šie eksplikuoti principai leidžia spręsti apie A. Beinoriaus tyrimų metodologinę struktūrą, lyginamųjų objektų statusą. Kaip matyti iš metodologinių deklaracijų, komparatyvistinio tyrimo objektas šiuo atveju yra ne koks nors nedidelės apimties teorinis elementas (sąvoka ar kokia nors idėja kaip idėjų istorijoje), bet tam tikra integrali visuma – mąstymo tradicija, tiksliau, dvi mąstymo tradicijos ir jų savybių palyginimas. A. Beinoriaus taikomą komparatyvizmą veikalo recenzentas A. Andrijauskas vadina kompleksine komparatyvistine metodologija, kurią taikant lygiagrečiai lyginamos indų ir Vakarų mąstymo tradicijos ir kartu dvi indų filosofinės koncepcijos (Andrijauskas 2002: 11–12). Nagrinėjame veikale daugiau vietos užima Indijos filosofinių mokyklų tarpusavio lyginimas nei Indijos ir Vakarų filosofijų bendrumų paieškos. Indijos filosofinės tradicijos vidinė analizė skirta šios tradicijos kaip visuminio objekto rekonstrukcijai: atskiri tyrimo aspektai pamažu integruojami į minėtą kompleksinę analizę, kuri pateikia holistinį rytietiškojo mąstymo vaizdinį. Rekonstruoti ji visuma traktuojama kaip vientisas objektas ir lyginama su kitu didelės apimties teoriniu objektu – Vakarų sąmonės filosofija.

Atskirų filosofinių tradicijų lyginimo pagrindas nagrinėjamu atveju yra tam tikras sąmonės modelis: komparatyvistinės analizės išeities tašku pasirinkęs sąmonės sampratą tyrėjas gali parodyti skirtingų sąmonės analizių terminijos, metodologinių prielaidų ir t. t. panašumus bei skirtumus. Daug dėmesio skiriama įvairių sąvokų vartojimo skirtingiems kontekstams aprašyti, ryškus ir filosofinis analizės aspektas. Šiame tyrime du vienas nuo kito nepriklausomus objektus (mąstymo tradicijas) konceptualiai sieja jų pačių tyrimo objektas – sąmonė:

būdamą universali, transcendentalinė struktūra ji užtikrina komparatyvistinės analizės objektų probleminį bendramatiškumą. Šiuo atveju formistinis aiškinimas priartėja prie problemų istorijos metodologijos: tyrimo objektai nėra visiškai savarankiški atomai, neturintys jokių konceptualių sąsajų, bet yra tam tikros bendros problemos skirtingi sprendimo būdai. Sąmonė, kaip bendramatiškumo pagrindas, šioje komparatyvistinėje analizėje kartu yra ir integruojantis impulsas, probleminiu požiūriu jungiantis įvairias mąstymo kryptis ar atskirus mąstytojus. Remiantis šiuo pagrindu yra lyginami skirtingi sąmonės tyrimo modeliai išryškinant jų savitumą ir bendrus bruožus. Lyginamojoje analizėje nesureikšminamas kuris nors vienas šių modelių struktūrinis lygmuo: jie traktuojami kaip dvi visumos, analizuojant atskirus terminus ar prielaidas judama integravimo linkme ir siekiama parodyti tų visumų sąsajas, o ne apsiriboti terminologiniais skirtumais ar kitų nedidelių sudedamųjų elementų teorinėmis savybėmis.

IŠVADOS

Kontekstualistinių tyrimų metodologinį pagrindą sudaro istorizmo principas – siekis aiškinajamąjį objektą traktuoti kaip istorinės epochos produktą, susiklosčiusių įvairių situacijų rezultatą. Kontekstualizmas ypač efektyvus tyrinėjant lokalias filosofijas, kurių susiformavimą, teorinį pobūdį ir raidą itin veikia atskiru istoriniu laikotarpiu vyraujančios visuotinės filosofijos idėjos, taip pat istorinis kontekstas, konkrečios tautos kultūrinė socialinė padėtis bei kiti konteksto elementai.

Racionalioji rekonstrukcija (RR) papildo problemų istoriją aktualistinėmis implikacijomis (praeitės teorija išverčiama į šiuolaikinę terminiją) ir gali būti laikoma netiesioginio kontekstualizmo išraiška. R. Plečkaičio atlikta RR scholastinę logiką traktuoja kaip problemiška glaudžiai susijusią su šiuolaikine logika, nurodo nagrinėjamų teorijų terminijos, problemų formulavimo ir sprendimo pranašumus bei trūkumus. Tokie vertinimai grindžiami šiuolaikinės logikos laimėjimais. R. Plečkaičio tyrimuose RR taikoma ir problemų bei jų grupių (filosofinių disciplinų) lygmeniu: remiantis šiuolaikinėmis filosofijos koncepcijomis ir problemomis, filosofijos istorijoje atrandamos problemų grupės (filosofijos šakos), kurios tiriamuoju istoriniu laikotarpiu eksplacitiškai neegzistavo.

Komparatyvizmas Lietuvos filosofijos istoriografijoje daugiausia taikomas orientalistų darbuose, dažnai derinamas su kitais metodais, pasižymi gana aukštu metodologinio refleksyvumo lygiu (veikaluose apžvelgiamos komparatyvistinės metodologinės koncepcijos, išsakomos tyrėjo preferencijos). Lyginamieji objektai formistiškai traktuojami kaip paraleliai egzistuojančios, laiko ir teorinių prielaidų požiūriu viena nuo kitos nepriklausomos visumos (mąstymo tradicijos), susijusios ne su mąstymo rezultatais, bet vienijamos bendro tyrimo objekto. Lyginant šiuos objektus netaikomos išankstinės vertinimo nuostatos (atmetamas ir eurocentrizmas, ir rytietiškojo mąstymo perdėtas sureikšminimas), atsižvelgiama į aiškinimo objektų specifiką.

Gauta 2013 07 22

Priimta 2013 09 30

Literatūra

1. Andrijauskas, A. 2002. „Žvilgsnis į indų mąstymo tradiciją“, in A. Beinorius. *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 11–13.
2. Beinorius, A. 2002. *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
3. Genzelis, B. 1972. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (19 a.)*. Vilnius: Mintis.
4. Genzelis, B. 1988. *Renesanso filosofijos metmenys*. Vilnius: Mintis.
5. Genzelis, B. 1994. *Pasakojimai apie Lietuvos mąstytojus*. Kaunas: Šviesa.

6. Genzelis, B. 1997. *Lietuvos filosofijos istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
7. Jonkus, D. 1998. *Būties problema Martyno Smigleckio logikoje* [daktaro disertacija]. Vilnius.
8. Kabelka, G. 2006. „Racionalioji rekonstrukcija ir filosofijos istoriografija“, *Logos* 48: 196–206.
9. Kabelka, G. 2009. „Problemų istorijos metodologija Lietuvoje“, *Logos* 58: 86–93.
10. Kabelka, G. 2010. „Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai“ (pabaiga), *Logos* 62: 15–23.
11. Oniščik, M. 2005. “Rational Reconstruction: an Approach to a History of Philosophy”, *Soter* 16(44): 243–250.
12. Plečkaitis, R. 1965. „Iš logikos algebros istorijos viduriniaisiais amžiais“, *Filosofija* VI: 87–92.
13. Plečkaitis, R. 1975. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje: Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais*. Vilnius: Mintis.
14. Plečkaitis, R. 2004. *Lietuvos filosofijos istorija*. T. 1: *Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
15. Poška, A. 1972. „P. Kuraičio neotomistinė būties samprata“, *LTSR MA Darbai*. A serija 3(40): 33–48.
16. Poška, A. 1999. „Neotomistinės filosofijos savitumai Lietuvoje“, in *Tomizmas: praeitis ir dabartis*, sud. D. M. Stančienė. Vilnius: Logos, 385–395.
17. Poškaitė, L. 2000. *Individo estetinės būties problema klasikiniame konfucianizme ir daoizme* [daktaro disertacija]. Vilnius.
18. Rinkevičienė, R. 1990. *Filosofijos objekto ir metodo samprata Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje* [filos. m. kand. disertacija]. Vilnius.
19. Rorty, R. 1984. “The Historiography of Philosophy: Four Genres”, in *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, ed. by R. Rorty, J. B. Schneewind and Q. Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 49–76.
20. Stepukonis, A. 2005. ‘Pasaulinės filosofijos’ idėjų kritika: *Filosofiniai ir istoriografiniai projektai Honolulu komparatyvizmo sąjūdyje* [daktaro disertacija]. Vilnius.
21. White, H. 2003. *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, vertė H. Beresnevičiūtė-Nosálová, G. Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos.

GINTARAS KABELKA

On some ways of a writing of philosophic history in Lithuania

Summary

The paper examines the elements of the methodology of rational reconstruction. These elements are the description, structuring and evaluation of philosophical and logical theories of the past by the means of contemporary theoretical problems and the methods of their solution. Their functioning can be observed in the works of R. Plečkaitis. Some contextualistic researches of the Lithuanian historiography of philosophy are concisely discussed. The article also investigates the usage of comparativistic methodology. Its essential elements are those subjects, which exist independently (parallel) of each other; nevertheless, the certain conceptual basis for their theoretical comparison is present. A. Beinorius's subject of inquiry is certain integral whole, the tradition of thinking, or, more precisely, the comparison of two traditions and their properties. In this research, the two independent subjects are related by consciousness as their own subject of inquiry.

Key words: Lithuanian historiography of philosophy, contextualism, rational reconstruction, comparativistic methodology